

О. М. Мовчан

**УКРАЇНСЬКІ ПРОФСПІЛКИ І РАДЯНСЬКА
ДЕРЖАВА в 20-ті роки**

Інститут історії України НАН України. — К., 1999. — 278 с.

Останнім часом спостерігалось помітне зниження інтересів дослідників до історії робітничого класу і профспілкового руху, зокрема. Вивчення цих проблем якщо не загасло, то в усякому разі було відсунуте на другий план порівняно з вивченням історії підприємництва в Україні, ліберального і консервативного рухів та деякими іншими проблемами. Щодо вивчення історії робітничого руху зацікавленість істориків зберігалась лише до раніше не досліджуваного періоду — доби Української революції. Монографія О. М. Мовчан присвячена історії становлення та розвитку радянської профспілкової системи в Україні у перше десятиріччя радянської влади. В центрі уваги автора — не вивчена в радянській історіографії проблема одержавлення робітничих організацій. Також розглядаються проблеми, які передують радянському періоду, але дають можливість зрозуміти головні тенденції розвитку профспілкової системи в ту добу. Це — історія боротьби політичних партій за оволодіння профспілковим рухом, а також дискусії з профспілкового питання у керівництві РКП(б).

У першій главі “Міжпартійна боротьба у профспілковому русі України. 1917—1922 рр.” зроблено спробу простежити історію розвитку профспілкового руху України в контексті політичної боротьби, яка визначала характер і напрями профспілкового будівництва. Доведено неспроможність меншовицької теорії класового угодовства щодо політичної ситуації, яка склалася в Україні у 1917—1920 рр. Показано причини тотальної більшовизації професійних спілок України, а також тимчасового реваншу меншовиків у цих організаціях у 1919 і 1921 рр. Залучення до наукового обігу раніше не відомого кола архівних джерел дозволило автору проаналізувати недосліджений аспект проблеми — придушення коаліційної незалежності профспілкових організацій республіки радянською владою.

У другій главі “Профспілкове питання у дискусіях ЦК РКП(б). 1918—1921 рр.” розглядаються теоретичні засади проблеми профспілкового будівництва. Автор намагався відійти від стереотипів радянської історіографії у висвітленні політичної боротьби, що точилася в РКП(б) між ленінським керівництвом і прихильниками економічної самодіяльності профспілок щодо визначення місця й ролі профспілкових організацій у радянській політичній системі. По-перше, від обмеження дослідження цієї проблеми хронологічними рамками кінця 1920—1921 рр. — періодом офіційного проголошення внутрішньопартійної дискусії з профспілкового питання. По-друге, від тенденційного висвітлення проведення офіційної дискусії і, зокрема, політичної боротьби ленінського керівництва з прихильниками груп “робітничої опозиції”, а також “демократичного централізму”, цитателлю якої була КП(б)У. Такий підхід дав можливість з’ясувати причетність В. І. Леніна до розробки так званої “троцькістської теорії мілітаризації профспілок”, виявити антидемократичні методи політичної боротьби у керівництві правлячої партії, а також показати намагання “децистів” і представників групи “робочої опозиції” захистити інтереси робітників.

Третя глава “Профспілкове будівництво. 1920—1928 рр.” присвячена дослідженню реорганізацій профспілкової системи України відповідно до змін політичного курсу правлячої партії. Це — реформи, проведені на принципах суворої централізації у період “воєнного комунізму” в 1920 р.

й нового “комуністичного штурму” наприкінці 20-х років, а також децентралізації профспілкового апарату під гаслами “українізації” і “робітничої демократії” після проголошення непу. В центрі уваги — перебудова профспілкової системи України у добу нової економічної політики, яка включала, по-перше, відбудову галузевих спілкових органів у системі міжспілкових об’єднань; по-друге, заміну примусового колективного членства “добровільним колективним” чи індивідуальним; по-третє перехід від державного фінансування профспілкового руху до системи отримання коштів через членські внески; по-четверте, українізацію профспілкового апарату і масової профспілкової роботи, а також організацію номінального республіканського профспілкового центру; вп’яте, впровадження замість облікової системи голосування індивідуальних виборів і т. ін.

Автор доводить, що децентралізація профспілкового будівництва і управління, проведена відповідно до рішень X і XIII з’їздів РКП(б), мала обмежений характер і не зачіпала основ більшовицької профспілкової системи (виробничого характеру й організаційної єдності профспілкового будівництва, домінування міжспілкових органів над галузевими у системі профспілкових об’єднань, функціонування цієї системи на принципах демократичного централізму), які гарантували партійно-державний контроль. Більш того, завдяки використанню демократичної атрибутики система партійно-державного диктату набула більш прихованого характеру і, таким чином, сприяла зміцненню тоталітарного режиму, який уже не міг існувати у воєнно-комуністичній формі.

У четвертій главі “Боротьба з правим ухилом” проаналізовано поширення опозиційних настроїв робітників щодо сталінської політики комуністичного штурму, яка почала проводитися в країні наприкінці 20-х років. Досліджено превентивні заходи компартійного керівництва, які попередили організаційне оформлення профспілкової опозиції, що перебувала в стані ідеологічного ухилу: політичні чистки профспілкового апарату і масова ідеологічна обробка населення.

У п’ятій главі “Діяльність профспілок по соціальному захисту робітників” показано, як держава у період непу звузила повноваження профспілок по охороні праці найманих робітників від законодавчих і розпорядчих до дорадчих і виконавчих. Досліджено можливості використання професійними спілками інститутів соціального партнерства держави і профспілок у сфері трудових відносин (трудових угод та органів примирного розгляду трудових конфліктів) для захисту інтересів робітників. Визначено державні пріоритети у системі примирно-арбітражних органів. Велику увагу приділено вивченню досвіду професійних спілок щодо керівництва страйковим рухом та у налагодженні нормування праці та тарифікації її оплати. Висвітлено боротьбу з безробіттям і житловою кризою. Показано організацію професійними спілками закладів робочої кооперації, робочої медицини, а також системи соціального страхування робітників.

В цілому слід зазначити, що історія профспілкового руху в Україні у монографії О. М. Мовчан висвітлена в її найважливіших і найменше досліджених аспектах. Поза увагою автора залишилися найбільше розроблені радянськими істориками проблеми виробничої та культурно-освітньої діяльності професійних спілок, аналіз яких, щоправда, потребує переосмислення. Водночас необхідно висловити одне досить важливе зауваження — автором, на нашу думку, не обґрунтовано хронологічні рамки дослідження. Перше десятиріччя радянської влади включало два відмітних періоди історії радянських профспілок: перший, коли профспілковий апарат був безпосередньо включений до державного апарату, і другий, коли партія перетворила профспілки на “передавальний пас” від державного

апарату до робітничих мас. До того ж, другий період, як нам здається, не обмежується кінцем 20-х років, тобто не збігається з періодом непу. Він завершується на початку 30-х років у зв'язку з новою реорганізацією профспілкового будівництва, остаточною ліквідацією інститутів соціального партнерства, а також передачею ряду державних функцій профспілкам від Наркомпраці. Сподіваємося, що монографія О. М. Мовчан викличе дискусію з приводу періодизації профспілкового руху, стимулює подальші дослідження в галузі історії робітничого руху.

О. П. РЕЄНТ (Київ)